

УДК 343.14

Крушинський Сергій Антонович

*Виконавач обов'язків декана юридичного факультету,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПІЗНАННЯ ТА ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДОКТРИНІ

Krushynskiy S. A.

The correlation of cognition and proving in the science of criminal procedure

Abstract. The views of scientists on the problem of correlation of cognition and proving in criminal proceedings are analyzed. All views are summarized in the five concepts. The author supports the view that concepts of «proving» and «cognition» in criminal proceedings match in terms only in part. Cognition can take place in the form of proving or non-procedural and other methods. Proving besides cognition comprises procedural fixing of evidence information and reasoning of corresponding conclusions.

Key words: *evidence, proving, criminal proceedings, cognition, reasoning.*

Усі кримінальні правопорушення, щодо яких ведеться досудове розслідування і судовий розгляд справ, є подіями минулого, а тому будь-які відомості, які так чи інакше з ними пов'язані, встановлюються за допомогою кримінально-процесуального доказування, що забезпечує прийняття законних і обґрунтованих рішень у кримінальних справах. Стосовно цього М. М. Михеєнко слушно відзначає, що як об'єктивна істина в цілому, так і окремі факти, обставини справи встановлюються в кримінальному процесі за допомогою кримінально-процесуального доказування [1, с. 100].

Кримінально-процесуальне доказування безумовно є однією з найбільш складних проблем, вирішенню якої завжди приділялася значна увага вчених-процесуалістів. Актуальним зокрема є й питання співвідношення кримінально-процесуального доказування і пізнання в кримінальному провадженні. Аналізу зазначеної проблематики присвячені праці відомих процесуалістів, зокрема, Г. Горського, Р. Домбров-

ського, О. Зеленецького, П. Елькінд, Л. Кокорева, Р. Костенка, О. Левченко, І. Лузгіна, А. Мещеріна, М. Михеєнко, В. Нора, С. Слинька, С. Стахівського, В. Тертишника, Ф. Фаткуліна, С. Шейфера та інших. Водночас, єдність у поглядах на співвідношення пізнання та доказової діяльності в кримінально-процесуальній науці на сьогодні відсутня.

Метою цієї статті є систематизація поглядів науковців на окреслену проблематику у відповідні концепції, а також з'ясування спільних рис та відмінностей пізнання й доказування в кримінальному провадженні.

Як слушно зауважує О. Зеленецький, немає жодної стадії процесу, у якій би не здійснювалася пізнавальна діяльність. Без пізнання неможливо здобути знання про явища, які вивчаються, а без знання неможливо вирішити ні окремі завдання конкретної стадії, ні, тим більше, загальні завдання процесу [2, с. 72].

Погляди вчених-процесуалістів та криміналістів на окреслену проблему досить різноманітні. Проте, узагально-

ючи, їх можна звести до п'яти концепцій. Сутність першої концепції зводиться до повного ототожнення понять «пізнання» і «доказування».

Доказування в цьому випадку розглядається вченими як процесуальна форма (або метод чи засіб) пізнання обставин кримінального провадження, що здійснюється суб'єктами, які ведуть процес (слідчим, прокурором, судом) за участі інших учасників процесу (обвинуваченого, потерпілого, захисника та інших осіб). Прихильниками цієї концепції є М. С. Строгович, Ф. Н. Фаткуллін, М. М. Михесенко, А. Р. Белкін, С. А. Шейфер, І. М. Доронін та інші вчені-процесуалісти.

Досить чітко думка про єдність пізнання і доказування одним із перших була висловлена М. С. Строговичем, який повністю ототожнюючи доказування в кримінальному судочинстві з пізнанням істини по кримінальних справах, вважає, що процес доказування і є процесом пізнання фактів, обставин кримінальної справи [3, с. 296]. Інші науковці, котрі підтримують цю концепцію, відзначають, що процесуальне доказування являє собою єдиний повноцінний шлях пізнання будь-яких фактів і обставин, які підлягають встановленню в кримінальній справі [4, с. 19]; уся пізнавальна діяльність здійснюється саме у формі доказування [5, с. 60]; у кримінальному провадженні потрібно ставити знак рівності між доказуванням і пізнанням [1, с. 101]; доказування в кримінальному судочинстві не існує поряд з пізнанням: воно і є пізнанням обставин справи, яке здійснюється в особливій процесуальній формі [6, с. 12].

Оцінюючи викладену концепцію, слід погодитися з думкою В. Т. Нора, який вважає, що доказування є одним із основних і вирішальних видів пізнавальної діяльності людей [7, с. 73]. Проте, будучи основним (але не єдиним) видом пізнання у кримінальному судочинстві, доказування не вичерпує усіх

можливих шляхів пізнання події злочину. Доказування обмежене встановленими законом часовими рамками, колом суб'єктів, предметом і способами дослідження. На відміну від цього, процес пізнання нормативно не урегульований, а тому й не має таких обмежень.

Слушно із цього приводу висловився Л. Д. Кокорев, який дійшов висновку: з того, що кримінально-процесуальне доказування — єдиний шлях обґрунтування істинності висновків у кримінальному судочинстві, не слідує, що пізнання в кримінальному судочинстві можливе «не інакше, як шляхом процесуального доказування». Пізнання не вичерпується кримінально-процесуальним доказуванням, йому відомі й інші форми пізнавальної діяльності. Вони не є вирішальними, не замінюють процесуальне доказування, не можуть слугувати обґрунтуванням прийнятих рішень, але своєю допоміжною роллю стосовно процесуального доказування сприяють пізнанню в кримінальному судочинстві [8, с. 206].

Дійсно, хоча прослідковується певна єдність пізнання і доказування, однак це не означає їхнього повного ототожнення в кримінальному судочинстві. Кримінально-процесуальне доказування є основною формою пізнання, проте пізнання як більш об'ємне поняття охоплює й усі інші (зокрема й непроцесуальні) заходи, які сприяють встановленню істини в кримінальному провадженні.

Друга концепція — цілком протилежна. Основний її зміст полягає в тому, що поняття «пізнання» і «доказування» є різними за своїм змістом, існують у кримінальному судочинстві паралельно.

Так, Р. Г. Домбровський вважає за необхідне розмежовувати пізнання і доказування в процесі судового дослідження. При цьому під доказуванням він розуміє тільки викладення думок у процесі спілкування одного індивіда з іншим, а під пізнанням — процес вироблення думок суб'єктом, який пізнає. На думку вчено-

го, пізнання передує доказуванню, оскільки перед тим, як викладати знання, індивід повинен їх набути. При цьому сутністю криміналістичної діяльності є пізнання, а кримінально-процесуальної діяльності — доказування [9, с. 166–175].

І. М. Лузгін також дотримує позиції, згідно з якою потрібно розмежовувати зазначені поняття. При цьому автор переконаний, що доказування полягає в обґрунтуванні встановлених положень, у створенні умов для пізнання тих же обставин іншими особами. Доказування завжди комунікативне, оскільки воно означає перехід знання від одного суб'єкта до іншого, водночас пізнання може «замкнутися» на суб'єкті, який пізнає [10, с. 21–22]. Таким чином розмежовуються поняття пізнання «для себе» і доказування «для інших».

Інші вчені (зокрема А. І. Мещерін, І. М. Доронін) навпаки вважають, що наведена концепція надає привід до помилкового припущення: спочатку суб'єкт здійснює пізнання, а потім — доказування, і в цьому випадку діяльність зі збирання і перевірки доказів фактично виводиться за межі доказування, з чим ніяк не можна погодитися [11, с. 47]. Більше того, позиція, згідно з якою судове пізнання та судове доказування у своїй основі є різними формами діяльності, фактично ототожнює доказування навіть не з аргументацією як діяльністю з обґрунтування висунутої тези певними способами, а з доведенням тези в логіці, і не сприймається більшістю вчених у науці кримінального процесу [12, с. 109].

На нашу думку, слід погодитися з позицією С. А. Шейфера, який відзначив, що спроби подати пізнання і доказування в кримінальному процесі як розведені у часі операції, що змінюють одна одну, не відповідають реальному стану речей і вихідним положенням гносеології [6, с. 12].

Сутність третьої концепції полягає в тому, що поняття «пізнання» розгляда-

ється як ширше за поняття «доказування» і повністю його охоплює. Представники цієї концепції вважають, що доказування є різновидом пізнання, однак воно не висчерпує усіх форм (видів, способів) пізнання, які мають місце в кримінальному судочинстві.

Так, на думку А. Д. Кокорева, процес пізнання не завжди починається з процесуального доказування. Зокрема, під час спостережень, опитування громадян слідчому доводиться мати справу з великим обсягом різноманітної інформації. На цьому рівні пізнання йому доводиться аналізувати цю інформацію, оцінювати отримані відомості про факти, вирішувати питання про їх відносність до справи і необхідність їх процесуального оформлення як доказів. Пізнання за допомогою такої інформації не є ще процесуальним доказуванням, але від цього воно не перестає бути пізнанням [8, с. 206–207].

Р. Костенко вважає, що категорія «кримінально-процесуальне пізнання» є ширшою за поняття «кримінально-процесуальне доказування» [13, с. 91]. На підтримку своєї позиції вчений наводить низку аргументів. Перший: термін «пізнання» означає здобуття знання, досягнення закономірностей об'єктивного світу, водночас доказування — це підтвердження певного положення (набутого знання) фактами або доказами. Другий: пізнавальна діяльність суб'єктів кримінального процесу може бути спрямована на виявлення будь-яких обставин чи фактів об'єктивної дійсності, які мають так чи інакше значимі для справи. Предмет кримінально-процесуального доказування конкретизований обмеженим колом обставин кримінальної справи, що мають матеріально-правовий характер, і тому є підставами застосування норм матеріального права. Третій: кримінально-процесуальне пізнання може закінчуватися лише обґрунтованою гіпотезою, вірогідними висновками щодо деяких обставин і

фактів, кримінально-процесуальне доказування в кінцевому рахунку спрямоване на здобуття достовірного знання, встановлення обставин у кримінальній справі відповідно до дійсності. Четвертий: кримінально-процесуальне пізнання здійснюється встановленими законом засобами, за допомогою яких досягається результат, необхідний для конкретного рішення у справі. Цими засобами є відомості про обставини та факти, які не мають відношення до предмету доказування в кримінальній справі. Засобами кримінально-процесуального доказування можуть бути тільки докази [13, с. 91].

На думку О. В. Левченко, категорії «пізнання у кримінальній справі» і «доказування у кримінальній справі» за змістом не є тотожними і мають низку істотних відмінностей. Пізнання в кримінальній справі за обсягом ширше, ніж доказування і включає, окрім доказування, пізнання шляхом здійснення оперативно-розшукових заходів, шляхом використання преюдицій, законних презумпцій і загальновідомих фактів. Крім того, коло суб'єктів, які здійснюють пізнання, ширше за коло суб'єктів, котрі здійснюють доказування у справі [14, с. 8–9].

Четверта концепція за своєю суттю є цілковито протилежною стосовно попередньої. Її прихильники розглядають поняття «доказування» як ширше, ніж поняття «пізнання».

Так, Ю. К. Орлов виділяє три рівні (ступені, етапи) судового доказування: доказування-пізнання, доказування-засвідчення і доказування-обґрунтування [15, с. 33]. Відповідно до цього, доходимо висновку, що автор розглядає поняття «доказування» як ширше, ніж поняття «пізнання», оскільки включає до нього, крім того, ще й засвідчення і обґрунтування. Критикуючи такий підхід, М. М. Михеєнко вказує, що застосування терміна «доказування-пізнання» навряд чи вдале, оскільки виходить, що судове доказування за змістом є ширшим, ніж пізнання, що останнє — тільки один із

його елементів, хоча в дійсності кримінально-процесуальне доказування являє собою різновид пізнання [1, с. 103].

В. М. Тертишник і С. В. Слинько вважають, що в структурі доказування незмінно присутні і поєднуються пізнавальні (евристично-інформаційні процеси), комунікативні (фіксація та забезпечення передачі фактичних даних у часі і в просторі), засвідчувальні (підтвердження достовірності фактичних даних) і обґрунтовуючі (використання доказів для встановлення істини) елементи. Їх органічна єдність і становить якісно нову діяльність — доказування [16, с. 62, 64].

Аналіз сутності двох останніх концепцій надає підстав констатувати, що вони містять раціональне зерно, однак основним їх недоліком, як видається, все ж є однобічність. Вони являють собою відображення двох крайностей, а їх представники ігнорують (чи просто не вказують, не аналізують) позицію своїх опонентів.

Найбільш обґрунтованою, на наш погляд, є п'ята концепція, що являє собою поєднання двох попередніх. Сутність її полягає в тому, що поняття «доказування» і «пізнання» співпадають за обсягом лише частково, тобто жодне із цих понять повністю не вичерпує іншого.

Так, А. Р. Ратінов і Н. А. Якубович відзначають, що процес встановлення істини в кримінальній справі має дві сторони. По-перше, здобувається інформація про обставини події, що розслідується (пізнавальна сторона). По-друге, встановлені обставини справи підтверджуються, документуються, засвідчуються у встановленій законом формі (засвідчувальна сторона). Водночас, учені наголошують, що доказування не вичерпує усіх шляхів пізнання в кримінальному судочинстві. Деякі знання, що стосуються справи, можуть бути здобуті і непроцесуальним шляхом, з непроцесуальних джерел, відображені в непроцесуальній формі у вигляді так званої орієнту-

ючої інформації. Ця пізнавальна діяльність, передуючи доказуванню або протікаючи паралельно з ним, відіграє допоміжну роль [17, с. 287, 289–290].

Таким чином, на нашу думку, при розгляді питання про співвідношення категорій «пізнання» і «доказування» у кримінальному провадженні слід виходити із таких положень:

1) категорії «пізнання» і «доказування» за обсягом співпадають лише частково і повністю не висчерпують одна одну;

2) пізнання виходить за межі доказування, оскільки останнє не висчерпує усіх форм (видів, способів, шляхів) пізнання. Хоча пізнання за допомогою непроцесуальних заходів не надає доказового матеріалу, на підставі якого можуть прийматися важливі процесуальні рішення, проте також відіграє вагомий роль. Так, під час непроцесуальної діяльності можна здобути інформацію, яка надалі використовуватиметься для вибору напрямку розслідування, пошуку джерел фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження;

3) доказування виходить за межі пізнання, оскільки, крім пізнавальної сторони, охоплює й інші сторони. Видається правильним виділяти три невід'ємних сторони кримінально-процесуального доказування: пізнавальну, засвідчувальну

і обґрунтовуючу. Погоджуємося із тим, що пізнавальна сторона доказування полягає у виявленні джерел доказової інформації та отриманні фактичних даних про обставини, які входять в предмет доказування. Тобто, здійснюється моделювання діяння, визначення можливих слідів та інших джерел інформації, пошук, виявлення та отримання доказової інформації, фактичних даних, що відносяться до справи [16, с. 62].

Засвідчувальна сторона доказування, на нашу думку, полягає в належному процесуальному закріпленні доказової інформації за допомогою передбачених кримінальним процесуальним законом засобів (протоколювання, фотографування, відеозйомка, звукозапис тощо), підтвердженні допустимості, належності і достовірності фактичних даних та надійності їх процесуальних джерел з метою їх подальшого дослідження під час змагального судового розгляду за участю усіх учасників провадження.

Сутність обґрунтовуючої сторони доказування проявляється в тому, що доказування передбачає висунення певних положень (тез) і наведення аргументів (незаперечних фактичних даних) для їх обґрунтування, переконання інших суб'єктів у правильності, істинності цих положень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михеєнко М. М. Гносеологическая и юридическая сущность уголовно-процессуального доказывания / М. М. Михеєнко // Проблемы развития криминального процесса в Украине: Выбранные творч. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — С. 100–108.
2. Зеленецький О. Пізнання в кримінальному процесі / О. Зеленецький // Радянське право. — 1977. — № 4. — С. 72–77.
3. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. — М. : Наука, 1968. — Т. 1. — 470 с.
4. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Ф. Н. Фаткуллин. — Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1973. — 176 с.
5. Овчаренко Е. И. Доказывание по уголовным делам о хулиганстве (досудебное производство): [науч. -практич. пособие] / Е. И. Овчаренко; Под ред. А. В. Гриненко. — М. : Юрлитинформ, 2006. — 128 с.
6. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С. А. Шейфер. — Тольятти: Волжский университет им. В. Н. Татищева, 1997. — 92 с.
7. Нор В. Т. Проблемы теории и практики судовых доказательств / В. Т. Нор. — Львів : Вища школа, 1978. — 110 с.
8. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, А. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. — Воронеж, 1978. — 303 с.
9. Домбровский Р. Г. Соотношение познания и доказывания в судебном исследовании / Р. Г. Домбровский // Вопросы борь-

бы с преступностью. — 1975. — Вып. 11. — С. 166–175.

10. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания: [учеб. пособ.] / И. М. Лузгин. — М., 1969. — 178 с.

11. Мещерин А. И. Особенности познания защитником обстоятельств уголовного дела: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Андрей Иванович Мещерин. — Ставрополь, 2002. — 219 с.

12. Доронин І. М. Документи-докази у кримінальному процесі України: [практ. посіб.] / І. М. Доронін. — Київ : Вид. Паливода А. В., 2008. — 184 с.

13. Костенко Р. Соотношение уголовно-процессуального познания и уголовно-процес-

суального доказывания / Р. Костенко // Уголовное право. — 2004. — № 3. — С. 90–92.

14. Левченко О. В. Система средств познавательной деятельности в доказывании по уголовным делам и ее совершенствование: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / О. В. Левченко. — Астрахань, 2004. — 55 с.

15. Орлов Ю. К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. — М. : Юрист, 2009. — 175 с.

16. Тертышник В. М. Теория доказательств: [учеб. изд.] / В. М. Тертышник, С. В. Слинко. — Харьков : Арсис, 1998. — 256 с.

17. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. — М. : Юридическая литература, 1973. — 736 с.

REFERENCES:

1. Mikheenko, M. M. (1999). *Gnoseologicheskaia i yuridicheskaiia susbchnost ugolovno-protsessualnogo dokazyvaniia* [An epistemological and legal essence of the criminal procedure proving]. *Problemy rozvytku kryminalnogo protsesu v Ukraini. Vybrani tvory* [Issues of criminal procedure development in Ukraine. Selected works]. Kyiv: Yurinkom Inter. P. 100–108. [in Russian].
2. Zelenetskyi, O. (1977). *Piznannia v kryminalnomu protsesi* [The cognition in criminal proceedings]. *Radianske pravo* [Soviet law]. 4. P. 72–77. [in Ukrainian].
3. Strogovych, M. S. (1968). *Kurs sovet'skogo ugolovnogo protsesa* [The rate of the Soviet criminal procedure]. Moscow: Nauka. 470 p. [in Russian].
4. Fatkullin, F. N. (1973). *Obshchie problemy protsessualnogo dokazyvaniia* [The common problems of procedural proving]. Kazan: Izdvo Kazanskogo universiteta. 176 p. [in Russian].
5. Ovcharenko, E. Y. (2006). *Dokazyvanie po ugolovnym delam o kbuliganstve (dosudebnoe proizvodstvo)* [The proving in criminal cases about hooliganism (pre-trial proceedings)]. Moscow: Yurlitinform. 128 p. [in Russian].
6. Sheifer, S. A. (1997). *Dokazatelstva i dokazyvanie po ugolovnym delam: problemy teorii s pravovogo regulirovaniia* [An evidence and proving in criminal cases: problems of theory and legal regulation]. Togliatti: Volzhskij universitet im. V. N. Tatishcheva. 92 p. [in Russian].
7. Nor, V. T. (1978). *Problemy teorii i praktyky sudovykh dokaziv* [The theory and practice of judicial evidence]. Lviv: Vyshcha shkola. 110 p. [in Ukrainian].
8. Gorskyi, H. F., Kokorev, L. D. and Elkind, P. S. (1978). *Problemy dokazatelstv v sovet'skom ugolovnom protsesse* [The problems of evidence in Soviet criminal procedure]. Voronezh. 303 p. [in Russian].
9. Dombrovskiy, R. H. (1975). *Sootnoshenie poznavaniia y dokazyvaniia v sudebnom issledovanii* [The correlation of cognition and proving in a judicial investigation]. *Voprosy borby s prestupnostiu* [The problems of struggle against criminality]. 11. P. 166–175. [in Russian].
10. Luzgin, Y. M. (1969). *Rassledovanie kak protsess poznavaniia* [An investigation as a process of cognition]. Moscow. 178 p. [in Russian].
11. Meshcherin, A. Y. (2002). *Osobennosti poznavaniia zashchitnikom obstoiatelstv ugolovnogo dela* [The features of defender cognition of the criminal case circumstances]. Stavropol. 219 p. [in Russian].
12. Doronin, I. M. (2008). *Dokumenty-dokazy u kryminalnomu protsesi Ukrainy* [The documental evidence in criminal procedure of Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo Palyvoda A. V. 184 p. [in Ukrainian].
13. Kostenko, R. (2004). *Sootnoshenie ugolovno-protsessualnogo poznavaniia i ugolovno-protsessualnogo dokazyvaniia* [The correlation of criminal procedural cognition and criminal procedural proving]. *Ugolovnoe pravo* [Criminal law]. 3. P. 90–92. [in Russian].
14. Levchenko, O. V. (2004). *Sistema sredstv poznavatelnoj deiatelnosti v dokazyvanii po ugolovnym delam i ee sovershenstvovanie* [The system of means of cognitive activity in proving on criminal cases and its improvement]. Astrahan. 55 p. [in Russian].
15. Orlov, Iu. K. (2009). *Problemy teorii dokazatelstv v ugolovnom protsesse* [The problems of evidence in criminal procedure]. Moscow: Yurist. 175 p. [in Russian].
16. Tertyshnyk, V. M., Slynko S. V. (1998). *Teoriia dokazatelstv* [The theory of evidence]. Kharkov: Arsis. 256 p. [in Russian].
17. Zhogin, N. V. (1973). *Teoriia dokazatelstv v sovet'skom ugolovnom protsesse* [The theory of evidence in Soviet criminal procedure]. Moscow: Yuridicheskaiia literatura. 736 p. [in Russian].